

Bijzondere collecties internationaal. Wat een leuk vak hebben wij toch!

MARIAN LEFFERTS, CONSORTIUM OF EUROPEAN RESEARCH LIBRARIES

Je catalogus alleen maar toegankelijk maken via de eigen website van de bibliotheek is niet meer van deze tijd.¹ De situatie wordt vaak samengevat als ‘mensen die geïnteresseerd zouden kunnen zijn in materiaal uit jouw collectie komen niet naar je website, maar gaan naar Google’² en ‘als het niet digitaal beschikbaar is, bestaat het niet.’³ Gelukkig is er aan deze uitspraken nog wel wat te relativeren. Na de eerste verlamming die zich meester maakte van onderzoeksbibliotheken toen de Google storm opstak en na de tijdelijke periode van intense introspectie over de rol van bibliotheken in de 21ste eeuw die daar op volgde, heeft de sector zich herpakt en zich met een nieuw zelfbewustzijn een beeld gevormd van haar rol in de samenleving.⁴ Veel tendensen en nieuwe ontwikkelingen in de bibliotheek vinden hun weerslag in de afdelingen Bijzondere Collecties. Hieronder bespreek ik er een aantal, waar mogelijk met verwijzingen naar de internationale context waarin we werken.⁵ Dit is een werkterrein dat sterk in beweging is, en dit artikel (afgerond in augustus 2015) zal waarschijnlijk al snel gedateerd aandoen. De voetnoten zijn in dezen van groot belang – ze geven een beeld van de organisaties die de vernieuwingen op ons vakgebied in gang zetten en samen een internationale visie op de toekomst vormgeven en implementeren. Hou ze in de gaten!

Anno nu is het beleid van veel bibliotheken erop gericht om hun elektronische bestanden daar te zetten waar de gebruikers zijn, en ze krijgen daartoe ook vele uitnodigingen, bijv. van het Google digitaliseringsprogramma, OCLC WorldCat,⁶ The European Library,⁷ Europeana,⁸ HATHI trust,⁹ Manuscriptorium,¹⁰ het Consortium of European Libraries¹¹ en nationale samenwerkingsverbanden (in Nederland veelal geïnitieerd en/of gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek in

Den Haag): het Geheugen van Nederland,¹² Delpher,¹³ DBNG.¹⁴ Ook nemen ze zelf actief deel aan diensten van buiten de bibliotheeksector als Wikipedia,¹⁵ Facebook, Flickr, Pinterest, YouTube, Google+ en Ello.

Het meest gehoorde argument om mee te doen aan deze initiatieven is het vergroten van de zichtbaarheid. In sommige gevallen wordt dat bewaarheid: de ervaring van collega's waarvan de collectie onlangs in de Short Title Catalogue Netherlands (STCN) is opgenomen, is dat er inderdaad meer navraag wordt gedaan naar items uit de collectie,¹⁶ en de KB ervaringen met *Nederlandsche Vogelen* in Wikipedia zijn ook zeer positief.¹⁷ In het geval van grotere, meer algemene en internationale bestanden is vergrootte zichtbaarheid niet altijd makkelijk aan te tonen. Waar ze dat niet al doen, zouden bibliotheken hun beleid van 'data uitzetten' duidelijk moeten definiëren (en waar mogelijk ná uitzetten, een 'impact assessment' moeten uitvoeren).¹⁸ De vraag is dan: 'waar doe je *waarom* aan mee en *werkt het*?' wat in zichzelf een aantal vervolgvragen oplevert.

Een belangrijke eerste vraag is dan: wie wil je met je (fysieke plus digitale) collectie bereiken (academici, IP-ers, gewone burgers, genealogen, anderen)?¹⁹ Dan moet je digitale data daar zijn waar zij zijn; welke toegangspoorten gebruikt je beoogd publiek? Ook: hoe groot moet het beoogd publiek zijn, is 'klein en specialistisch maar een perfecte match' net zo goed en waardevol als 'duizenden algemene gebruikers op zoek naar vermaak?' En... vindt er een verschuiving plaats in het publiek dat gebruik maakt van onze collecties? De British Library heeft, met een miljoen plaatjes zonder al te veel bibliografische informatie op Flickr Commons²⁰, net als de Universiteit van Amsterdam met collecties op PinIntrest een heel nieuw publiek aangeboord. In de Bodleian Library in Oxford trok een tentoonstelling over boekbanden ettelijke duizenden bezoekers, en in Lyon is een stadswandeling langs voormalige drukkers-werkplaatsen, ontwikkeld door de plaatselijke Bibliothèque municipale, zeer populair. De Bayerische Staatsbibliotheek met hun uitstapje op Second Life en steeds meer bibliotheken op Facebook, bereiken mensen die niet tot het traditionele leeszaal-publiek behoren, maar wel belangstelling hebben voor het verhaal dat de bibliotheek over een boek of een collectie weet te vertellen.

Dan volgt de vraag: wat wil ik 'zichtbaar' maken, mijn bibliotheek of (onderdelen van) mijn collectie? Er zijn projecten gericht op de 'bibliotheek als organisatie' waar je als moderne bibliotheek die meegaat met zijn tijd graag aan deel neemt, omdat dat voor je status als onderzoeksbibliotheek van belang is en omdat het je helpt je personeel en bedrijfsprocessen steeds te vernieuwen en verbeteren. Maar het wordt bijvoorbeeld ook steeds belangrijker voor onderzoeksbibliotheken om zich te profileren als partner in (inter)nationale projecten die worden geïnitieerd en geleid door academici, niet in de laatste plaats om de digitale uitkomsten van die projecten voor de toekomst te borgen en in te bedden in andere bestaande kennis.²¹ Over het proces van digitaliseren (selectie, standaarden, metadata, financiering) is inmiddels veel geschreven en het is niet moeilijk te vinden. Het Kenniscentrum Digitaal Erfgoed Nederland (DEN) houdt zeer nuttige webpagina's bij over de BASIS, een set van minimale eisen voor de digitalisering en het duurzaam toegankelijk maken en bewaren van erfgoed,²² de Koninklijke Bibliotheek besteedt op haar website aandacht aan haar digitaliseringsprojecten,²³ en IFLA RMBS heeft zojuist richtlijnen gepubliceerd voor het plannen van digitalisering van bijzondere collecties.²⁴ Het gebruik van elektronische hulpmiddelen om data te analyseren en presenteren krijgt ook steeds meer aandacht. Mooie pogingen om opgedane kennis rond bijzondere collecties te visualiseren zijn de Atlas of Early Printing,²⁵ de Digitized Medieval Manuscripts site (DMMmaps)²⁶ en het werk dat Dr. Hans Brandhorst en Etienne Posthumus verrichten in Arkyves.org.²⁷ Dr. Mikko Tolonen van de Universiteit van Helsinki heeft, samen met onder meer Dr. Leo Lahti van de Universiteit van Wageningen, de English Short Title Catalogue (ESTC)²⁸ en de Finse Nationale Bibliografie gebruikt om te komen tot een kwantitatieve analyse van de productie van kennis.²⁹ Op twee andere gebieden wordt ook veel werk verricht, maar zijn de resultaten nog niet zo goed als we wel zouden willen, namelijk het OCR-en van gedrukte en geschreven tekst³⁰ en het elektronisch herkennen van gelijke en gelijkende afbeeldingen.³¹

Overigens is er dan natuurlijk ook altijd nog de discussie wat 'zichtbaar' in dit verband betekent. Is er ruimte en aandacht voor meer verhalende collectie beschrijvingen, waarin je bijvoorbeeld de ontstaansgeschiedenis van je bibliotheek of collectie beschrijft?³² En waar maak je zulke beschrijvingen dan het beste beschikbaar?³³ Deel je je bibliografische beschrijvingen die (in een tijdvak waar nog lang niet onze hele collecties

gedigitaliseerd zijn³⁴) nog steeds belangrijke informatie verschaffen aan ons publiek? Of deel je vooral digitale bestanden met bijbehorende beschrijvingen? En als je digitale bestanden zoals afbeeldingen, full-text en PDFs deelt, is het dan goed ontsloten (d.w.z. kan een niet informatie-professional daar dan makkelijk op zoeken)?³⁵

In een niet te ver verleden werden de boeken in een leeszaal van een wetenschappelijke bibliotheek vooral geraadpleegd door experts met grondige kennis van de materialen waarmee ze werkten (handschriften, gedrukte boeken, artikelen en andere secundaire publicaties). De navigatie door de informatie was voor de meeste academische publicaties hetzelfde geregeld: titelpagina, inhoudsopgave, indexen en met een beetje geluk een uitgebreide bibliografie. En als je een prachtige 'database' zoals de kaartenbakken van Willem de Vreese's *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*³⁶ mocht raadplegen was er gewoonlijk wel een persoon aanwezig om je wegwijs te maken.³⁷

Nu bestaat er een gereede kans dat de gebruiker van je elektronische bestanden maar ten dele begrijpt (en vaak *kan* begrijpen) hoe deze tot stand zijn gekomen, wat er precies in zit (en wat niet) en hoe je het bestand wel (en ook niet) kunt bevragen. De onderzoeker merkt dat elke database en elk interface een beetje anders werkt. En de situatie wordt er voor de onderzoeker natuurlijk niet gemakkelijker op wanneer een aantal van zulke bestanden, elk met hun eigenaardigheden, bij elkaar zijn gezet (overigens ook niet voor de bouwer van het zoekinterface die allerlei keuzes over de best-passende functionaliteit moet maken). Daarnaast zien we dat steeds meer gebruikers van bestanden informatie daaruit willen hergebruiken. Veel bibliotheken definiëren per collectie wat de licentievooraarden zijn, maar voor eindgebruikers is het vervolgens dan niet altijd even duidelijk wat er wel of niet mag.³⁸

De laatste vraag die naar alle eerlijkheid dient te worden beantwoord is: *wordt* mijn bibliotheek en/of collectie ook echt beter zichtbaar in het gekozen schaal vergrotende samenwerkingsverband? We hebben hierboven (zie voetnoot 17) al geconstateerd dat het niet eenvoudig is deze vraag te beantwoorden, maar we kunnen de kans op zichtbaarheid wel vergroten door genereus te delen. Summiere bibliografische beschrijvingen al dan niet vergezeld met een (link naar een) digitale versie worden niet vanzelf 'zichtbaar' in een grote database met ettelijke miljoenen

andere data items. Betere en uitgebreide metadata bieden dan meer kansen om gevonden te worden. Fysieke items die in je bibliotheek nooit worden opgevraagd en geraadpleegd, worden niet door het simpele feit dat ze gedigitaliseerd en in een grotere database opgenomen zijn in één keer razend interessant voor de gebruikers van die verzamelbestanden. De effectiviteit van jouw collecties tussen de collecties van al die anderen wordt vergroot als verbanden tussen collecties en items expliciet gemaakt worden, zodat het verzamelbestand een context voor je collectie biedt die het eerder niet had. Een tweede voordeel van een groot verzamelbestand wordt vooral geëxploiteerd als de eindgebruiker met text- en datamining tools gaat (en mag³⁹) werken.

De kans op zichtbaarheid voor je collecties wordt significant vergroot als je rijke beschrijvingen met (natuurlijk correcte en) systematisch gepresenteerde gegevens tot je beschikking hebt, zodat je effectief kunt linken met andere bestanden (buiten je eigen instelling en maar al te vaak kunnen de verbindingen tussen de verschillende collecties in je eigen instituut eigenlijk ook nog wel wat nadrukkelijker gepresenteerd worden). Hier hebben we dan een belangrijke aanzet tot het bieden van context voor je collectie, als geheel, als deelcollectie of voor bepaalde titels uit het bestand. Veel van de grote verzamelbestanden, zoals OCLC's WorldCat, The European Library, en de CERL Thesaurus worden beschikbaar gesteld als Linked Open Data.⁴⁰ Linked Open Data is een manier om gestructureerde metadata te publiceren, zodat het gelinkt en verrijkt kan worden, waarna verschillende manifestaties van dezelfde inhoud gevonden kunnen worden en links gelegd kunnen worden tussen gerelateerde objecten. Bibliotheken brengen regelmatig links aan van hun eigen bestanden naar Wikipedia,⁴¹ (al dan niet door middel van DBPedia dat helpt gestructureerde data te ontfangen aan Wikipedia⁴²), VIAF⁴³ en de Getty vocabularies.⁴⁴ Daarnaast blijkt dat in veel onderzoeksprojecten eigen, specialistische ontologieën en taxonomieën worden gecreëerd, die helaas na het beëindigen van een project niet altijd beschikbaar blijven voor toekomstige onderzoekers en wellicht door bibliotheken beter benut zouden kunnen worden, bijv. om hun bestanden te verrijken.⁴⁵

Een manier van context bieden die in musea al veel langer werd toegepast, vindt nu ook meer expliciet opgang in de bibliotheekwereld, namelijk het vertellen van het verhaal.⁴⁶ Het Tresoar in Leeuwarden en

het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), bijvoorbeeld, nodigen je uit om je eigen verhaal te vertellen.⁴⁷ De presentatie van een boek of een collectie boeken wordt versterkt door de context die je weet te schetsen en de punten waarop je weet in te haken op de interesses van je publiek. Maar ook bijvoorbeeld door je boekencollectie te verbinden met collecties van objecten. Een aantal bibliotheken heeft er de laatste jaren voor gekozen Universitaire Collecties en Bijzondere Collecties in hun organisatie in meer of mindere mate te laten samenwerken. Voorbeelden hiervan zijn UvA Erfgoed dat verantwoordelijk is voor Bijzondere Collecties en ‘vrijwel alle erfgoed collecties’ van de universiteit,⁴⁸ de Universiteit van Groningen dat recent een Hoofd Erfgoed heeft aangesteld onder meer verantwoordelijk voor het Universiteitsmuseum en Bijzondere Collecties van de UB Groningen, een ander voorbeeld is de Kunst- en Erfgoed commissie van de Universiteit van Maastricht. In Nederland zorgt de Stichting Academisch Erfgoed voor verbinding tussen de beheerders van collecties, onder meer door het verzorgen van expertbijeenkomsten en het beheren van een website.⁴⁹

Om de cirkel dan weer rond te maken, zou de informatie die verzameld is in je dialoog met academici, collega’s en andere experts behouden moeten blijven zowel voor je organisatie als je toekomstig publiek. In veel handschriftencollecties in Europa werd en wordt gedaan aan dossiervorming per handschrift dat veel meer omvattend is dan de bibliografische beschrijvingen die voor drukken gangbaar zijn. Hierbij loop je dan van twee kanten tegelijk tegen hetzelfde probleem aan: de dossiers voor handschriften laten zich lastig ‘vangen’ in de formaten die voor elektronische bibliotheekcatalogi gangbaar zijn (waar EAD⁵⁰ dan al weer vriendelijker is dan MARC⁵¹), terwijl de MARC en PICA+ formaten die voor bibliografische beschrijvingen van drukken nog veel gebruikt worden zich weer niet goed lenen voor het soort dossiervorming dat, mijns inziens, gewenst is (en decennia geleden, in papieren vorm, wel werd toegepast, bijvoorbeeld in de dertiendelige serie *Catalogues of Early Printed Materials in the British Library*⁵² of, meer recent, in de dossiers (met beschrijvingen, watermerken, ISTC records, correspondentie en aantekeningen) die Dr. Gerard van Thienen aanlegde voor incunabula en die in de KB worden bewaard maar niet ontsloten zijn voor publiek.

Het probleem manifesteert zich vooral bij gegevens over de provenance⁵³ (die een bewijsplaats leveren voor de context waarin een item ontstaan dan wel gebruikt is), omdat deze in een moderne bibliotheekcatalogus en OPAC niet (genoeg) een plaats gevonden hebben, terwijl deze informatie voor het vertellen van het verhaal onontbeerlijk is. In Nederland is in de werkgroep Bijzondere Collecties van het UKB overleg⁵⁴ gewerkt aan het uitbreiden van het format voor oude drukken voor het catalogiseren op exemplaarniveau (met mogelijkheden voor het vermelden van provenances, boekbandbeschrijvingen,⁵⁵ en gedetailleerde beschrijving van prenten buiten de collatie). De Provenance Werkgroep van CERL, brengt in kaart welke oplossingen voor het beschrijven van provenance informatie worden ontwikkeld, (o.m. ook in de context van het Provenio project in Praag⁵⁶). Tot de zo gewenste gecoördineerde aanpak gerealiseerd is en de mogelijkheid bestaat om verschillende bronnen gemakkelijk tegelijk te doorzoeken, verzamelt CERL zoveel mogelijk informatie over provenance databases, projecten, publicaties etc. op haar website.⁵⁷

We zien dat de catalogiseeractiviteiten in de bibliotheken wat betreft bijzondere collecties steeds meer worden ingeperkt en zelfs regelmatig belegd zijn bij een afdeling anders dan de curatoren van de bijzondere collecties, zodat er nog eens extra voor gewaakt moet worden dat inhoudelijke kennis die voorhanden is in je instituut niet verloren gaat voor de elektronische bestanden die aan het publiek beschikbaar gemaakt worden. In sommige gevallen wordt het werk op nationaal niveau door handzame teams uitgevoerd, zoals bijv. voor de STCN in Nederland⁵⁸ en de STCV in Vlaanderen.⁵⁹ In andere gevallen worden databases zoals de Heritage of the Printed Book Database⁶⁰ of search engines zoals de Karlsruher Virtueller Katalog⁶¹ door de catalogiseer afdeling gebruikt om elektronische records aan te ontleen voor hergebruik in de eigen catalogus en in weer andere gevallen worden de individuele signaturen aan één gedeelde beschrijving toegevoegd, zoals bijvoorbeeld in OCLC's WorldCat⁶² of the SBN(A) database van ICCU in Italië.⁶³

Uit bovenstaande wordt wel duidelijk dat de verscheidenheid aan competenties die verwacht worden van een 'erfgoed- bibliothecaris' groeit. Tijdens een tweedaags congres (Antwerpen, 2012) is in kaart gebracht wat onze Ambassadeurs van het Boek allemaal zouden moeten

kennen en kunnen en (op dag twee) werd besproken hoe de educatie van de medewerkers vormgegeven zou moeten worden.⁶⁴ Voor conservatoren in Bijzondere Collecties is één van de manieren om op de hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen de bijeenkomsten bij te wonen die worden belegd door de organisaties die hier boven beschreven zijn. Maar er worden ook jaarlijks summer schools georganiseerd die wellicht interessant zouden kunnen zijn.⁶⁵

Er is de laatste jaren veel gesproken over wat de rol zou moeten zijn van wetenschappelijke bibliotheken in de 21ste eeuw.⁶⁶ De navelstreng tussen de bibliotheek en de onderzoeker blijkt na de komst van Google Books toch niet volledig te zijn doorgesneden. Academisch onderzoek doorloopt verschillende stadia en hoewel Google in sommige stadia (bijvoorbeeld in de beginfase waarin de onderzoeksvraag nog gevormd wordt) een belangrijke rol speelt, zijn in andere stadia (bijvoorbeeld wanneer een deelvraag zeer in detail onderzocht wordt) de kennis, kunde en de fysieke collectie geboden door een onderzoeksbibliotheek van veel groter belang. Er verschijnen met enige regelmaat rapporten over wat onderzoekers willen,⁶⁷ hoe ze onderzoek doen en hoe bibliotheken hen daarin kunnen ondersteunen.⁶⁸ Universiteitsbibliotheken hebben natuurlijk per definitie een band met de universiteit waarin ze functioneren. Maar tegenwoordig worden de banden nauwer aangehaald en eisen bibliotheken nadrukkelijker een rol in lopend onderzoek op. Bibliotheken adviseren academici bij het opstellen van hun Data Management Plannen (steeds vaker verplicht gesteld door subsidiegevers),⁶⁹ bestuderen veel preciezer wat academici doen en hoe ze de collecties gebruiken, ontwikkelen samen met onderzoekers een relevante gebruiksomgeving voor hun materiaal. Ook nodigen steeds meer bibliotheken onderzoekers uit voor Researcher-in-residence programma's⁷⁰ en ontwikkelen ze samen met universitaire medewerkers onderwijsmodules.

Internationaal wordt er intensief gesproken over hoe de rol van bibliotheken in de Digital Humanities versterkt kan worden. In Europa is (met uitgebreide steun van de Europese Commissie) de Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities (DARIAH)⁷¹ in het leven geroepen. In de Europese landen zijn er telkens één of meer DARIAH afdelingen en er is een overkoepelende organisatie, DARIAH-EU in Göttingen, die vanaf september 2015 geleid zal worden door

Mike Mertens (eerder werkzaam bij RLUK). Er is een DARIAH-LIBER werkgroep in oprichting die gaat onderzoeken hoe de samenwerking tussen bibliotheken en DARIAH gestimuleerd kan worden. En voor de vierde editie van haar Digital Curation workshop (gepland voor 2016), bereidt het LIBER Forum for Digital Cultural Heritage⁷² op dit moment een workshop voor over de vindbaarheid van digitale collecties.

Bijzondere collecties (niet uitsluitend, maar toch) bieden een bibliotheek de kans om zich te profileren. In de eerste jaren van de 21ste eeuw werd er zowel in Europa als in de Verenigde Staten veel nadruk gelegd op de importantie van deze collecties – zowel ARL (in 2003) en LIBER (in 2007) publiceerden verklaringen met een aantal stellingen over de plaats van bijzondere collecties in de bibliotheek.⁷³ Het is niet voor niets dat Bijzondere Collecties vaak worden aangeduid als *Unique and Distinctive Collections*: geen enkel ander instituut heeft een collectie met precies dezelfde herkomst, samenstelling en zwaartepunten als die van jou.⁷⁴ Met je unieke collectie en de expertise van je conservatoren als podium kan (en wat mij betreft, moet) de bibliotheek zich opwerpen als ‘kennismakelaar’ met specifieke expertise (bijv. over de regio, het bisdom Utrecht, de tropen, medische wetenschap, filosofie, economie, etc.). Hier is de actieve dialoog met verschillende academische disciplines die bibliotheken tegenwoordig aangaan van groot belang.

Het in detail catalogiseren van oude en kostbare werken en het courant houden van gegevens over je collectie is een kostbare zaak omdat potentieel relevante informatie in veel verschillende bronnen beschikbaar is en een doeltreffende integratie van die informatie goede coördinatie en daarmee tijd vergt. Slim en efficiënt linken naar bestaande kennis (bijvoorbeeld d.m.v. Linked Open Data) en een gedegen strategie voor het toegankelijk maken van bibliotheekgegevens zowel binnen als buiten de eigen organisatie zijn dan een grote kracht. Inzetten op het benutten van de kennis in je bibliotheek en daarbuiten is een investering waarmee de fundamenteen gelegd worden onder al je activiteiten om de zichtbaarheid van zowel bibliotheek als collectie te vergroten. Ze helpen je een beeld te schetsen van items in je collectie of van je collectie als geheel: door context te geven wordt pas duidelijk hoe interessant of belangrijk een item of een collectie is en door het verhaal te vertellen en aan te passen aan je beoogd publiek, bereik je zowel je traditionele leeszaal-publiek als een hele schare ‘nieuwe gebruikers’.

De context van het materiaal dat in onze bibliotheken beheerd wordt, ligt niet alleen in het eigen land, maar ook in Europa, in onze voormalige koloniën, bij onze handelspartners, in de landen waarmee we oorlog voerden en waarmee we vrede sloten. In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van de ontwikkelingen bij wetenschappelijke bibliotheken met Bijzondere Collecties en is getoond hoe deze door nationale, internationale en mondiale samenwerking ervoor kunnen zorgen dat de medewerkers zichzelf kunnen informeren over nieuwe ontwikkelingen in bibliotheken en afdelingen Bijzondere Collecties en hoe zij door de verworven kennis te integreren in hun organisatie de zichtbaarheid en het gebruik van hun collecties en het gezamenlijk erfgoed kunnen vergroten.

Na deze schets⁷⁵ volgt een aantal voorbeelden van (een mix van Nederlandse en Europese) initiatieven die aansluiten bij dit hoofdstuk. Hierbij ligt de focus op bijzondere collecties.

Bronnen voor beschrijvingen van vroege drukken en handschriften en aanverwante bronnen

Biblissima

<http://www.biblissima-condorcet.fr/en>

Biblissima biedt een online digitale bibliotheek voor handschriften en gedrukte werken in de periode van de achtste tot de achttiende eeuw en de hulpmiddelen om deze overweldigende hoeveel materiaal te duiden en te analyseren. Het doel is een beter inzicht te krijgen in hoe teksten zich verspreiden, hoe bibliotheken werden gevormd en hoe kennis zich ontwikkelde.

CERL Portal

<http://cerl.epc.uu.se/sportal/>

Door middel van de CERL Portal kunnen 20 elektronische bestanden met handschriften (van de Middeleeuwen tot de moderne tijd) samen met een aantal grote bestanden voor vroege drukken (de HPB, ESTC, VD16, EROMM en de CCPB) tegelijkertijd ondervraagd worden. De zoekresultaten worden per database gepresenteerd en via de korte titelbeschrijvingen wordt de gebruiker in de gelegenheid gesteld de volledige

beschrijvingen en eventueel beschikbare digitale bestanden te openen in het moederbestand.

Digitised Medieval Manuscripts

<http://digitizedmedievalmanuscripts.org/>

Deze kaart van de wereld geeft aan waar gedigitaliseerde collecties van handschriften beschikbaar zijn en voorziet u van de relevante links. Zo kunt u eenvoudig de collecties van 300 instituten raadplegen.

Europeana

<http://www.europeana.eu/portal/aboutus.html>

Europeana wordt voornamelijk gefinancierd met EU project gelden. Het netwerk verenigt zo'n 2.500 cultureel erfgoed instellingen en 1.000 individuen, allen met de gedeelde passie cultureel erfgoed (van bibliotheken, musea, archieven en audiovisuele diensten) toegankelijk te maken. Europeana richt zich op het beschikbaar maken van materiaal dat gedigitaliseerd is en onder een CC0 licentie⁷⁶ beschikbaar kan worden gemaakt. Ondanks het feit dat zo'n 90% van ons cultureel erfgoed nog niet in digitale vorm beschikbaar is, biedt Europeana nu al toegang tot meer dan 300 miljoen objecten.

English Short Title Catalogue (ESTC)

<http://estc.bl.uk>

De ESTC bevat rond 480.000 bibliografische beschrijvingen van boeken, series, tijdschriften, kranten en ephemera gedrukt voor 1801, die verschenen zijn in het Verenigd Koninkrijk, Ierland, de Britse kolonies en de Verenigde Staten. Al het materiaal dat claimt in deze gebieden gedrukt te zijn wordt opgenomen, zelfs als de vermeldde plaats van publicatie vals is. Verder wordt materiaal dat grotendeels in het Engels, Welsh, Iers of Gaelic is opgesteld ook opgenomen in de ESTC.

Gallica

<http://gallica.bnf.fr/?lang=EN>

Toegang tot de collecties van de Bibliothèque nationale de France, naar wens ook via een Android of Apple API.

Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogiseersysteem (GGC)

<http://www.oclc.org/nl-NL/ggc.html>

De Koninklijke Bibliotheek en de 13 universitaire bibliotheken catalogiseren al ruim veertig jaar in het GGC (Gemeenschappelijk Geautomatiseerd

Catalogiseersysteem). Het GGC wordt ondersteund door de NCC (Nederlandse Centrale Catalogus), die circa 15 miljoen unieke bibliotheekrecords bevat. De gehele database van het GGC bevat circa 30 miljoen records, inclusief de titelinformatie van de Amerikaanse Library of Congress, de British Library en de Deutsche Nationalbibliothek. Ook de complete collecties van openbare bibliotheken in Nederland worden opgenomen.

Hathi Trust Digital Library

<https://www.hathitrust.org/>

Minstens 100, voornamelijk Noord-Amerikaanse bibliotheken werken samen om de kennis van de wereld digitaal bijeen te brengen. Hathi brengt de digitale collecties van de partnerbibliotheken bijeen, ontwikkelt een kostenbesparende infrastructuur om dit materiaal beschikbaar te stellen op een manier die de meeste voordelen biedt voor de partners, benadrukt het behoudt van dit materiaal voor de toekomst en heeft ook oog voor de importantie van het integreren en bewaren voor zgn. ‘born-digital’ materiaal. Samen met het Hathi Trust Research Centre kan er gewerkt worden aan de ontwikkeling van software om met grote hoeveelheden data te werken en kan onderzoek d.m.v. text mining gedaan worden.

Heritage of the Printed Book database (HPB)

<http://www.cerl.org/resources/hpb/main>

De HPB is een database met bibliografische beschrijvingen van Europese boeken gedrukt voor c. 1830. In augustus 2015 bevatte de HPB ruim zes miljoen beschrijvingen, ontleent aan 42 catalogi uit 20 landen in Europa en de Verenigde Staten. De zoekfunctionaliteit biedt alles wat een normale bibliotheek interface biedt, aangevuld met specialistische indexen die ondersteunen op provenance, het formaat van de boeken, referenties in naslagwerken e.d. mogelijk maken. De database is toegankelijk voor CERL leden. De meeste universiteitsbibliotheken in Nederland en de KB zijn lid en mogen de HPB beschikbaar maken in hun leeszaal en aan lezers die thuis met hun bibliotheekpas inloggen op het elektronisch aanbod van hun bibliotheek.

Incunabula Short-Title Catalogue

<http://istc.bl.uk>

Deze catalogus bevat bibliografische beschrijvingen van gedrukte boeken tot 1501 (met uitzondering van boeken gedrukt met behulp van gesneden

houtblokken of gegraveerde platen). Drukken die in het verleden abusievelijk toegeschreven werden aan de 15^e eeuw, zijn ook opgenomen. De database wordt onderhouden door de British Library, en nieuwe exemplaren en vindplaatsen worden nog altijd en vanuit de hele wereld aangeleverd. Gedetailleerde beschrijvingen van incunabula zijn er ook, bijvoorbeeld:

- De incunabula in the Bodleian Library <http://incunables.bodleian.ox.ac.uk/>
- De incunabula in de Bayerische Staatsbibliothek <http://inkunabeln.digital-sammlungen.de>
- De internationale Gesamtkatalog der Wiegendrucke <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/GWEN.xhtml>

Karlsruher Virtueller Katalog (KVK)

<http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>

De KVK werd in de toenmalige universiteitsbibliotheek van Karlsruhe (heet nu KIT-Bibliothek) in samenwerking met de Faculteit van Informatica ontwikkeld. Via de zoek interface van KVK kun je op afstand de catalogi van de meeste Europese nationale bibliotheken, nationale catalogi, verzamelbestanden als Europeana en Hathi Trust, maar ook de catalogi van boekverkopers als Amazon en abebooks en digitale bestanden samengebracht door BASE (Bielefeldt), DOAJ en OAPEN, om er maar een paar te noemen. Het systeem geeft nu toegang tot meer dan 500 miljoen boeken en tijdschriften.

Manuscriptorium

<http://www.manuscriptorium.com/>

Manuscriptorium is ontwikkeld in de National Bibliotheek van Tsjechië als een onderzoeksomgeving die toegang biedt tot gedigitaliseerde historische bronnen (handschriften, incunabelen, vroege drukken, kaarten, oorkonden en dergelijke), binnen (vooral Oost-)Europa maar ook in belangrijke collecties daarbuiten. Manuscriptorium functioneert tevens als een specialistische aggregator voor Europeana.

Manuscripts Online

<http://www.sheffield.ac.uk/library/cdfiles/manuscripts>

De zoekinterface laat u zoeken op gedrukte en geschreven materialen uit de periode 1000 tot 1500 gerelateerd aan Groot Brittannië, zoals ze

aangeboden worden via de websites van universiteiten, archieven, bibliotheken en uitgevers.

Short Title Catalogue Netherlands (STCN)

www.stcn.nl

De STCN is de retrospectieve nationale bibliografie van Nederland voor de periode 1540-1800, maar bevat ook summier beschrijvingen van Nederlandse (post-)incunabelen. Het heeft als doel alle boeken die tot 1800 in Nederland zijn verschenen en alle boeken die buiten Nederland in de Nederlandse taal zijn gepubliceerd te beschrijven. Een klein team van de Koninklijke Bibliotheek (die de STCN beheert) beschrijft de boeken met het boek in de hand en zij doen dat in binnen- en buitenland. Overigens is er, op dezelfde leest geschoeid, voor Vlaanderen de STCV (www.stcv.be) die beschrijvingen van in Vlaanderen (inclusief Brussel) gedrukte boeken uit de zeventiende en achttiende eeuw samenbrengt. Deze online bibliografie wordt beheerd door de Vlaamse Erfgoed Bibliotheek.

The European Library

<http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/en>

Europeana werkt met domein en nationale aggregatoren. The European Library is de aangewezen organisatie voor het bijeen brengen van bibliotheekmateriaal. The European Library werkt met alle Nationale Bibliotheken (en een groeiend aantal onderzoeksbibliotheken) van/in Europa. De metadata die geleverd wordt door deze bibliotheken wordt door The European Library omgezet in het Europeana Data Model en verrijkt met links naar bijv. Wikipedia, VIAF, Geonames, etc. De data wordt verzameld in het bestand, beheert door The European Library (zelf beschikbaar als Linked Open Data). Alle bibliotheekdata die als CC0 gepubliceerd mag worden, wordt ook doorgegeven aan Europeana.

Universal Short Title Catalogue (USTC)

<http://www.ustc.ac.uk/>

Een database voor alle Europese werken van de uitvinding tot de boekdrukkunst tot en met de zestiende eeuw. Na een nieuwe Arts and Humanities Research Council subsidie verkregen in 2011, wordt het project nu zelfs doorgetrokken naar de zeventiende eeuw.

VDr6, VDr7 and VDr8<http://www.vd16.de><http://www.vd17.de/><http://vd18.de/>

Dit is de serie *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke*, met drie databases voor deze Duitse nationale bibliografie voor de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

WorldCat.org<http://www.oclc.org/nl-NL/worldcat.html>

WorldCat.org, beheert door OCLC, is de grootste database met bibliotheek materiaal en bevat bibliografische beschrijvingen met en zonder verwijzingen naar digitale exemplaren. Op 21 augustus 2015 waren er volgens de OCLC website⁷⁷ 72.000 instituten uit 170 landen vertegenwoordigd met meer dan 330 miljoen records in 485 talen en dialecten.

Aanverwante bronnen*Bibliopolis*<http://www.bibliopolis.nl/>

Bibliopolis is de nationale geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland. Het bevat onder meer een handboek met 158 artikelen van de hand van 40 gerenommeerde boekhistorici, een database met afbeeldingen van het drukproces, portretten van drukkers, drukkersmerken, watermerken, toegang tot bibliografisch materiaal, naslagwerken, informatie uit veilingcatalogi en relevante websites. Bibliopolis is ontwikkeld door de Koninklijke Bibliotheek, in samenwerking met de Universiteiten van Amsterdam, Leiden, Nijmegen en Utrecht en de Nederlandse Boekhistorische Vereniging.

CERL Thesaurus<http://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/search.pl>

De CERL Thesaurus bevat de namen en alle bekende varianten voor plaatsen, drukkers, uitgevers en auteurs, actief in de periode van het vroege gedrukte boek (dus c. 1450 tot ongeveer 1850). De leden van CERL dragen de varianten aan middels hun authority files. De CERL Thesaurus neemt ook informatie op over voormalige eigenaren, voor dezelfde

periode maar ook daarna. De namen in de CERL Thesaurus worden gelinkt naar bestanden als Wikipedia, Geonames, databases met drukkersmerken en watermerken, kaarten, etc. De CERL Thesaurus is zelfs beschikbaar als een Linked Open Data bestand en kan eenvoudig als ontologie worden gebruikt.

Material Evidence in Incunabula (MEI)

<http://incunabula.cerl.org/cgi-bin/search.pl?lang=en>

Het doel van MEI is om voor incunabula alle informatie die iets over de herkomst van het exemplaar verteld op een centrale plek te catalogiseren. Het gaat hierbij om eigendomsmerken, aantekeningen over kostprijs, plaats van aanschaf, de boekband, aantekeningen, etc. Waar mogelijk worden deze gegevens voorzien van een tijd en plaats aanduiding. Natuurlijk is voorzien in een zoekinterface om de database systematisch te ondervragen. Gegevens over voormalige eigenaren worden gedeeld met de CERL Thesaurus.

Organisaties

American Library Association – RBMS

<http://rbms.info>

De Rare Books and Manuscripts Section is onderdeel van de Association of College and Research Libraries (ACRL), die op haar beurt een divisie is van de American Library Association (ALA). De RBMS heeft als doel de belangen van hen die werken met bijzondere collecties te vertegenwoordigen en promoten. De website van de RBMS is rijk aan informatie, bijv. over standaarden, rapporten en andere publicaties, maar ook aankondigingen voor congressen en vacatures.

Consortium of European Research Libraries (CERL)

<http://www.cerl.org>

CERL is een leden organisatie, waarin de leden samen werken om de toegang tot en het gebruik van Europees gedrukt erfgoed (tot ca. 1830/50) te bevorderen. CERL ontwikkelde allerlei databases en elektronische diensten (enkele ervan zijn hierboven vermeld) en ondersteunt haar netwerk door publicaties, conferenties, workshops en seminars en een flink aantal 'working groups' waarin de leden samenwerken aan het verbeteren van CERL diensten, het ontwikkelen van standaarden en het

nog beter zichtbaar maken van ons Europees gedrukte erfgoed. In 2014 verscheen een artikel met een goede beschrijving van CERL en haar doelstellingen: Ingeborg Versprille, Marian Lefferts and Cristina Dondi, 'The Consortium of European Research Libraries (CERL): twenty years of promoting Europe's cultural heritage in print and manuscript'.⁷⁸

Digitaal Erfgoed Nederland - DEN

<http://www.den.nl>

Stichting DEN is het nationale kenniscentrum voor ICT in het cultureel erfgoed. DEN is er voor archieven, musea, bibliotheken met bijzondere collecties, archeologische en bouwhistorische instellingen. DEN werkt met verschillende partijen aan een nationale infrastructuur voor digitaal erfgoed. Via de Dark Aggregator Digitale Collecties Nederland kunnen archieven, musea, bibliotheken en archeologische/bouwhistorische instellingen hun digitale collecties beschikbaar stellen aan Europeana.

École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques - ENSSIB

<http://www.enssib.fr/>

De École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques (of enssib) is de Franse nationale opleiding voor Bibliotheek en Informatiestudies, verbonden aan de Universiteit van Lyon. De missie van de school is al meer dan twintig jaar het opleiden van bibliotheek professionals. De school verricht ook onderzoek op het gebied van informatiewetenschap, bibliotheek management en boek- en bibliotheekgeschiedenis.

FOBID

<http://www.fobid.nl>

FOBID Netherlands Library Forum is het nationale samenwerkingsverband en overlegforum van de landelijke bibliotheekorganisaties. FOBID fungeert tevens als International Office, het internationale aanspreekpunt voor Nederlandse bibliotheekzaken, werkbezoeken, informatie over internationale zaken, vertegenwoordiging en promotie. Daartoe wordt een uitgebreid netwerk onderhouden.

International Federation of Library Associations - IFLA

<http://www.ifla.org>

De International Federation of Library Associations is een mondiale organisatie die de belangen van bibliotheken en haar gebruikers vertegenwoordigd. IFLA organiseert congressen, verzorgt publicaties en

ondersteunt een zeer groot aantal 'Divisions' en 'Sections'. Voor bijzondere collecties zijn (onder meer) de volgende van belang:

- Strategic Programme on Preservation and Conservation⁷⁹
- Cataloguing Section⁸⁰
- Preservation and Conservation Section⁸¹
- Rare Books and Special Collections Section⁸²
- Library History Special Interest Group⁸³

Onlangs heeft IFLA een Risk Register for Documentary Heritage geïntroduceerd. Beheerders van collecties worden uitgenodigd collecties te registreren, zodat in geval van calamiteiten de juiste hulp kan worden gecoördineerd.⁸⁴

LIBER

<http://libereurope.eu/>

LIBER is Europa's grootste netwerk van onderzoeksbibliotheken (nationale bibliotheken, universiteitsbibliotheken, staatsbibliotheken, specialistische bibliotheken en bibliotheek consortia). Het doel is om de kennis van de leden te vormen tot een informatie structuur van wereldklasse. LIBER gebruikt haar invloed in universiteiten en de Europese Unie om te zorgen dat de prioriteiten van onderzoeksbibliotheken hoog op de agenda blijven staan. Daarnaast dragen zij bij aan de vorming van innovatief leiderschap in bibliotheken door het organiseren van conferenties, workshops en seminars. Open Access Publishing en hervorming van het copyright staan hoog op de agenda. Samen met CERL onderhoudt LIBER het Forum for Digital Cultural Heritage (zie <http://libereurope.eu/digitalculturalheritageforum/>).

Netwerk Digitaal Erfgoed – NDE

<http://www.den.nl/pagina/511/netwerk-digitaal-erfgoed/>

Het Netwerk Digitaal Erfgoed, is een initiatief van OCW en omvat de werkpakketten 'Zichtbaar, Bruikbaar en Houdbaar'. Deelnemers zijn grote landelijke instellingen die werken aan professioneel behoud en beheer van digitale data (de Koninklijke Bibliotheek, het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en het Nationaal Archief), kenniscentrum DEN, startpagina innl en een groeiend aantal partijen en personen van binnen en buiten de erfgoedsector. Het werkpakket Houdbaar wordt uitgevoerd in samenwerking met de Nationale Coalitie Digitale Duurzaamheid (NCDD). Op

initiatief van NDE verscheen in maart 2015 de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed.⁸⁵

Nederlandse Boekhistorische Vereniging – NBV

<http://www.boekgeschiedenis.nl/>

De Nederlandse Boekhistorische Vereniging (NBV) is er voor een ieder die het oude en het nieuwe boek in al zijn verschijningsvormen een warm hart toedraagt. De NBV, opgericht in 1993, is een actieve vereniging met ca. 650 leden, van prominente wetenschappers tot amateuronderzoekers, van journalisten tot antiquaren. De vereniging geeft een jaarboek uit, organiseert een jaarlijkse ledenvergadering en organiseert ook jaarlijks minimaal twee excursies naar tentoonstellingen, bibliotheken of andere instellingen die iets met het boek te maken hebben. De NBV streeft ernaar om, om de twee jaar een boekhistorisch congres te organiseren. Voor een overzicht van buitenlandse boekhistorische verenigingen verwijst ik naar het NVB jaarboek van 2015.⁸⁶

OCLC

<http://www.oclc.org>

Als organisatie zonder winstoogmerk levert OCLC diensten en voert onderzoek uit ten behoeve van bibliotheken, documentatiecentra van overheid en zorgsector, musea, archieven en andere culturele instellingen: geautomatiseerd catalogiseren, interbibliothecair lenen, elektronische content, conserveren, bibliotheekbeheer (lokaal, gehost of in de cloud) en online activiteiten. WorldCat (zie hierboven), het WorldShare-pakket en de Nederlandse gemeenschappelijke informatie-infrastructuur vormen de kern daarvan. OCLC produceert ook regelmatig belangwekkende rapporten, in dit verband is deze compilatie interessant: *Making Archival and Special Collections More Accessible*. 2015. Dublin, Ohio: OCLC Research. <http://www.oclc.org/content/dam/research/publications/2015/oclcresearch-making-special-collections-accessible-2015.pdf>.

The Society for the History of Authorship, Reading and Publishing – SHARP

<http://www.sharpweb.org/main/>

SHARP is een mondiaal netwerk voor boekhistorici, wier onderzoek zich richt op geschreven communicatie, van de totstandkoming van de boodschap via het verzenden, ontvangen, naar de overlevering en receptie – of de boodschap nou in steen werd uitgehouwen, aan het papier werd toevertrouwd of in de nieuwe media gepubliceerd werd. De

website bevat veel informatie en vooral de pagina's Book History Resources zijn nuttig.

Stichting Academisch Erfgoed

<http://www.academischerfgoed.nl/over-sae/>

De SAE fungeert als netwerk voor erfgoedbeheerders aan de universiteiten, werft subsidies voor gemeenschappelijke initiatieven en behartigt de belangen van het academisch erfgoed in het bestuurlijke circuit. De Stichting Academisch Erfgoed (SAE) is een samenwerkingsverband van de Universiteit van Amsterdam, de Technische Universiteit Delft, de Technische Universiteit Eindhoven, de Rijksuniversiteit Groningen, de Universiteit Leiden, de Universiteit van Maastricht, de Radboud Universiteit Nijmegen, de VU Amsterdam, de Wageningen UR en de Universiteit Utrecht. De leden tonen hun collecties gezamenlijk op www.academischecollecties.nl (ook met verhalen). Museum Boerhaave is geassocieerd lid van de SAE. Het streven is de verbinding te vormen tussen de collectiebeheerders – bijvoorbeeld door het organiseren van expertbijeenkomsten – en een jaarlijks landelijk symposium. De belangrijkste projecten van de SAE zijn het beheren en uitbouwen van de collectiewebsite www.academischecollecties.nl, het project Expeditie Wikipedia en het beheer van de website www.medischerfgoed.nl.

UKB

<http://www.ukb.nl/commissie-bijzondere-collecties>

UKB is het samenwerkingsverband van de Nederlandse universiteitsbibliotheken en de Koninklijke Bibliotheek en heeft zichzelf georganiseerd in 13 werkgroepen/commissies. In dit verband is vooral de Commissie Bijzondere Collecties (ontstaan door een fusie van de drie voormalige commissies Handschriften, Kaarten en Gedrukte Werken) van belang. De commissie heeft zich het volgende ten doel gesteld:

- Voorbereidingen treffen voor de uitbouw van Delpher voor de gezamenlijke beschikbaarstelling van digitale bijzondere collecties.
- Landelijk uniformeren van formats t.b.v. digitale catalogisering voor niet-gangbare materialen zoals handschriften en beeldcollecties, met het oog op de overgang naar Worldshare.
- Verder ontwikkelen van de Encoded Archival Description methode (EAD) voor het beschrijven van verzamelingen in een landelijke redactie.
- Het beheren en ter beschikking stellen van digital born bestanden (zoals typografische ontwerpen, manuscripten, kaarten en geodata,

archieven) en het bespreken van beheer en beleid m.b.t. landelijk collectiemanagement en verzamelzwaartepunten.

Vlaamse Erfgoedbibliotheek (VEB)

<http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/>

De Vlaamse Erfgoedbibliotheek richt zich tot iedereen die een hart heeft voor de geschreven, gedrukte en digitale erfgoedcollecties van bibliotheken. Via diverse projecten en onderzoeken ontwikkelt het VEB expertise en verspreidt het kennis rond de ontsluiting, digitalisering en conservering van deze bewaarcollecties. Verder maken ze het publiek bewust van het rijke bibliotheekerfgoed dat in Vlaanderen en Brussel aanwezig is. De VEB is heel actief en een regelmatig bezoek aan hun website valt aan te raden. Twee weetjes: het VEB is verantwoordelijk voor de Short Title Catalogue Vlaanderen en heeft in 2015 de 'Schadeatlas' uitgegeven. De Schadeatlas bibliotheken is een hulpmiddel bij het uitvoeren van een schadeonderzoek van bibliotheekcollecties volgens de Universal Procedure for Library Assessment (UPLA), een statistisch model dat in 2013 is ontwikkeld door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek.

Noten

Met hartelijke dank aan Marieke van Delft en Ingeborg Versprille voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Van de hand van Marieke van Delft verschijnt in november *Van Wiegendruk tot World Wide Web* (Zutphen: Walburg Pers, 2015), waar zij, met name in de tweede helft van haar boek, ook een aantal van de onderwerpen hier aangestipt, uitvoerig behandelt.

1. Er wordt in de Universiteitsbibliotheek van Utrecht zelfs serieus besproken of het hebben van een catalogus nog wel van deze tijd is. Zie Simone Kortekaas, UKSG 2014 (21) Plenary 4 – 'Thinking the unthinkable - doing away with the library catalogue,' <https://www.youtube.com/watch?v=a6BPclajLVI>.
2. Waar het bibliotheekmateriaal, mits goed geïndexeerd, natuurlijk ook als zoekresultaat zichtbaar wordt. Overigens is er wat betreft het faciliteren van toegang tot de collectie via de eigen website ook veel te bereiken. De Universiteitsbibliotheek Leiden heeft in 2014 een groot project afgerond waarin zowel de elektronische toegang tot bijzondere collecties als de workflow voor het personeel zijn verbeterd (zie Dr. Saskia van Bergen hierover in <http://www.dlib.org/dlib/september14/vanbergen/ogvanbergen.print.html>, Oxford's Bodleian Library experimenteert intern met image browsing en matching (zie <http://balladsblog.bodleian.ox.ac.uk/blog> en een flink aantal relevante links op <http://www.cerl.org/services/seminars/dchforum2015seminar>) en de Bibliothèque municipale de Lyon geeft een rijk overzicht van allerlei bewijs van provenance in haar eigen collecties (zie bijv. http://numelyo.bm-lyon.fr/collection/BML:BML_o6PRVoioooCOLoooi). Via de eigen website geven bibliotheken prachtige presentaties van hun collecties: Utrecht heeft een schatkamer (<http://bc.library.uu>).

- nl/nl), de Koninklijke Bibliotheek heeft bladerboeken (<http://www.kb.nl/galerij/bladerboeken>), UB Leiden heeft snapshots (<http://www.library.leiden.edu/special-collections/special/highlights.html>), enzovoort.
3. Twee voormalige directeuren van de KB, Wim van Drimmelen en Bas Savenije, spraken hier ook al over. Van Drimmelen in de context van te digitaliseren collecties (NRC Opinie 10-12-2005, <http://vorige.nrc.nl/opinie/article1633493.ece>) en Savenije in verband met nieuw verschenen boeken die in het nationaal depot worden gedeponereerd (NRC Boeken 9-2-2012, <http://www.nrc.nl/boeken/2012/02/09/kb-is-niet-zo-geek-meer-op-papieren-boeken/>).
 4. Een treffend voorbeeld zijn de vier thema's die gekozen zijn voor de DISH (Digital Strategies for Heritage) conferentie van 2015: Lose your modesty; Stand up for yourself; Lose control, gain influence; Power to the people (<http://www.dish2015.nl>).
 5. De activiteiten en organisaties in Nederland beschrijf ik dus niet uitputtend, ook al worden er wel voorbeelden uit de Nederlandse praktijk aangehaald.
 6. <http://www.oclc.org/worldcat-org.en.html>
 7. <http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/>
 8. <http://www.europeana.eu/>
 9. <https://www.hathitrust.org/>
 10. <http://www.manuscriptorium.com/>
 11. Zie <http://www.cerl.org/>, voor de Heritage of the Printed Book database, authority records in de CERL Thesaurus of beschrijvingen van handschriften in de CERL Portal. Over CERL's activiteiten op het gebied van provenance kom ik hierna nog te spreken.
 12. <http://www.geheugenvannederland.nl/>
 13. <http://www.delpher.nl/>
 14. <http://www.dbng.nl/>
 15. De Koninklijke Bibliotheek en de British Library, hebben naast 'Wikipedian-in-Residence'-programma's (https://nl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:GLAM/Koninklijke_Bibliotheek_en_Nationaal_Archief/Activiteiten2015) ook al een aantal collecties aan Wikipedia gedoneerd, de KB bijvoorbeeld de Atlas van der Hagen (c. 1690) https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Atlas_van_der_Hagen?use-lang=nl#mw-subcategories en Nozeman en Sepp's *Nederlandsche Vogelen* (vijf delen, verschenen 1770-1820) https://commons.wikimedia.org/wiki/Nederlandsche_vogelen. De British Library collecties vind je hier https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Collections_of_the_British_Library.
 16. Aldus Marja Smolenaars, KB-medewerker voor de Short Title Catalogue Netherlands, www.stcn.nl (februari 2015).
 17. Marieke van Delft, 'Nog meer Nederlandsche Vogelen' Blog post van 1 juni 2015. <http://blog.kb.nl/nog-meer-nederlandsche-vogelen>. Hier hebben de digitale en de fysieke facsimile publicatie elkaar duidelijke versterkt en het gebruik van beide producten wederzijds bevorderd.
 18. Er zijn mij geen tools bekend, die een degelijke objectieve 'return-on-investment' analyse ondersteunen (zie ook http://contenteer.nl/2015/08/contentonderzoek2015/?utm_content=buffer580a4&utm_medium=social&utm_source=linkedin.com&utm_campaign=buffer). In 2013 heeft Beeld en Geluid samen met Kennisland gemeten wat het effect was van het toegankelijk maken van hun data via Open Images (de resultaten van dat onderzoek heb ik nog niet kunnen achterhalen -

- <http://pro.europeana.eu/blogpost/case-study-metrics-for-measuring-the-impact-of-cultural-datasets>). Bibliotheken verzamelen natuurlijk wel statistieken over unieke bezoekers van hun website, 'likes' en page-views en het aantal nieuwe 'followers', maar het blijft moeilijk om goed inzicht te krijgen in de effectiviteit van het totaal pakket aan activiteiten (dat dataontsluiting, beschikbaar stellen van APIs, social media activiteiten, interviews, presentaties, artikelen en ander publicaties en samenwerking in projecten omvat). Een mooi voorbeeld van de tools die door social media sites worden geboden: Wikipedia houdt bij op welke pagina's je afbeeldingen hergebruikt worden (voorbeeld ontleend aan de KB publicatie van Nederlandsche Vogelen op Wikipedia): [https://tools.wmflabs.org/glamtools/glamorous.php?doit=1&category=Nederlandsche+vogelen+van+Nozeman+en+Sepp&use_globalusage=1&nso=1&depth=4&show_details=1&projects\[wikipedia\]=1&projects\[wikimedia\]=1](https://tools.wmflabs.org/glamtools/glamorous.php?doit=1&category=Nederlandsche+vogelen+van+Nozeman+en+Sepp&use_globalusage=1&nso=1&depth=4&show_details=1&projects[wikipedia]=1&projects[wikimedia]=1).
19. FOBID (www.fobid.nl) heeft, in samenwerking met Muzus, een belangwekkende tool ontwikkelt. Van een achttal persona's beschrijven zij wat hen motiveert, wat zij belangrijk vinden en waar zij behoefte aan hebben. Er is ook een wat ouder RIN rapport wat toch ook nog steeds interessante inzichten levert: *Reinventing research? Information practices in the humanities* (A Research Information Network Report, April 2011) <http://www.rin.ac.uk/our-work/using-and-accessing-information-resources/information-use-case-studies-humanities>.
 20. 200 miljoen image views van december 2013 tot oktober 2014. Meer informatie over hoe het beeldmateriaal zoal gebruikt werd: <http://openglam.org/2014/12/19/the-crusade-for-curious-images/>.
 21. CERL verheugt zich zeer op de samenwerking met o.m. Dr. Jeroen Salman in het EDPOP project (dat zich richt zich op 16e-eeuwse Europees populair drukwerk) wat zal leiden tot de verrijking van de CERL Thesaurus met namen van betrokkenen (de uitgevers, schrijvers, verkopers, etc. van deze gedrukte werken).
 22. <http://www.den.nl/aandeslag>
 23. <https://www.kb.nl/organisatie/onderzoek-expertise/digitaliseringsprojecten-in-de-kb>
 24. IFLA Rare Books and Special Collections, 'Guidelines for Planning the Digitization of Rare Book and Manuscript Collections' (2015) <http://www.ifla.org/publications/node/8968?og=59>.
 25. <http://atlas.lib.uiowa.edu/>
 26. <http://digitizedmedievalmanuscripts.org/>
 27. <http://arkyves.org/>
 28. <http://www.estc.bl.uk>
 29. Presentatie tijdens het jaarlijkse LIBER congres (juni 2015) (zie abstract in het programma <http://www.liber2015.org.uk/programme/>, sessie 12.2 en de presentatie op <http://www.liber2015.org.uk/wp-content/uploads/2015/03/12.2-Open-and-Reproducible-Analytical-Workflows-in-the-Humanities.pptx>). Hij is nu bezig de Heritage of the Printed Book database aan een zelfde soort analyse te onderwerpen.
 30. Er wordt op dit gebied veel werk verricht in het Impact Centre for Digitisation (<http://www.digitisation.eu/>) en een project waarin de KB een project partner is: the Early Modern OCR project (eMOP - <http://emop.tamu.edu/>). Het thema van de CERL 2014 seminar was 'The application of text encoding facilities to digital versions of European early books' (Oslo, oktober 2014) en de presentaties zijn hier verzameld: http://www.cerl.org/services/seminars/previous_cerl_annual_seminars.

31. Presentaties gehouden tijdens de workshop 'The state of the art of image recognition' (Londen, juni 2015): <http://www.cerl.org/services/seminars/dchforum2015seminar>.
32. In *Archives et bibliothèques de Belgique = Archief en Bibliotheekwezen in België* 84 (2013), een speciaal nummer: *Rara, antiqua et pretiosa? Des 'Réserves précieuses' = Over afdelingen 'Kostbare Werken'?* beschrijven een aantal nationale bibliotheken deze ontwikkelingen in hun bijzondere collecties.
33. CERL organiseert op 27 oktober 2015 een seminar over het hoe, wat en waarom van bibliotheekgeschiedenis: <http://www.cerl.org/services/seminars/main>, waar deze vraag ook aan bod komt. De voordrachten zullen in een speciaal thema nummer van het tijdschrift *Quaerendo* (Brill) worden gepubliceerd.
34. Het ENUMERATE project rapporteerde in 2014 dat slechts 12 procent van de collecties in Europese bibliotheken gedigitaliseerd waren (<http://www.enumerate.eu/en/statistics/> (6 August 2014)). Daarvoor hadden ze in 2012 geconstateerd dat nauwelijks 4% van de collecties in nationale bibliotheken digitaal beschikbaar waren (tegen 12-14% van de collecties in hoger onderwijs, bijzondere en andere bibliotheken).
35. Een kwestie waaraan bij de ontwikkeling van Delpher veel aandacht is geschonken.
36. <http://www.bibliotheek.leidenuniv.nl/bijzondere-collecties/handschriftenarchievenbrieven/bnm.html>
37. In mijn geval zelfs twee: Prof. Dr. Jos Biemans en Prof. Dr. Jos M.M. Hermans.
38. Er is een woud aan licenties, gedefinieerd door verschillende organisaties, die elkaar gedeeltelijk overlappen. Als voorbeeld de licentiecategorieën die bij Europeana in gebruik zijn: <http://pro.europeana.eu/page/available-rights-statements>.
39. Toegang tot informatie wordt nog op te veel manieren beperkt. In december 2014 heeft een groep van 25 experts de 'The Hague Declaration' opgesteld. 'Their belief is that this Declaration will help shape ethical research practice, legislative reform and the development of open access policies and infrastructure.' <http://thehaguedeclaration.com/>.
40. <http://linkeddata.org/>
41. Er is natuurlijk een wiki pagina die uitlegt hoe dat moet <https://en.wikipedia.org/wiki/Help:Link>.
42. <http://wiki.dbpedia.org/>
43. <http://www.viaf.org/>
44. <http://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/>
45. Er wordt veel kennis vergaard (zie bijv. <http://www.den.nl/projecten>), maar die kennis is wel erg versnipperd aanwezig in allerlei bestanden, databases en APIs. Bibliotheken kunnen een coördinerende rol spelen door in kaart te brengen waar kennis zich bevindt en door te zorgen dat de kennis zo veel mogelijk verbonden wordt (door Linked Open Data, in hun eigen elektronische bestanden en door deel te nemen in projecten die bronnen met elkaar pogen te verbinden).
46. Eind 2014 werd informatie over wel twee cursussen 'story-telling' gecirculeerd, één georganiseerd door FARO in Vlaanderen (<http://tinyurl.com/nggejuu>) en één verzorgd door GO Opleidingen in Voorburg (<http://www.goopleidingen.nl/info-story>).
47. <https://www.tresoar.nl/Pages/Vertellen.aspx> en <https://www.bhic.nl/het-geheugen-van-brabant>

48. <http://www.bijzonderecollecties.uva.nl/de-bijzondere-collecties/organisatie/organisatie.html>
49. <http://www.academischecollecties.nl/>
50. <http://www.loc.gov/ead/>, maar ook <http://www.den.nl/standaard/16/> Encoded-Archival-Description. In Nederland werken onder meer het IISG, het Nationaal Archief, een aantal regionale archieven, musea en de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden met deze Encoded Archival Description standaard.
51. <http://www.loc.gov/marc/bibliographic/>
52. De laatst verschenen titel in de reeks was Dr. Lotte Hellinga's catalogus van vroege Engelse drukken (BMC 11; Hes & de Graaf, 2007).
53. Op de website www.bibliopolis.nl gedefinieerd als 'herkomst van een handschrift of druk in de zin van: de vroegere bezitters (particulieren of bibliotheken)'.
54. <http://www.ukb.nl/commissie-bijzondere-collecties>
55. LIGATUS publiceerde onlangs de 'Language of Binding' online thesaurus (<http://www.ligatus.org.uk/lob/>). Een bijbehorende publicatie – Dr. Nicholas Pickwoad, *Coming to Terms: guidelines for the description of historical bindings*, staat gepland voor november 2015.
56. <http://www.provenio.net/index.php/en/the-provenances-and-book-wholes-in-the-national-museum-library>
57. <http://www.cerl.org/resources/provenance/geographical>
58. <http://www.stcn.nl>
59. <http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/en/stcv>
60. <http://www.cerl.org/resources/hpb/main>
61. <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>
62. <https://www.worldcat.org/>
63. <http://www.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/free.jsp>
64. Raphaële Mouren (ed.), *Ambassadors of the Book. Competences and Training for Heritage Librarians*. IFLA Publications 160 (Berlin/München: De Gruyter Saur, 2012).
65. Voorbeelden:
 - Rare Book School, Charlottesville, Virginia <http://www.rarebookschool.org>
 - Book History Workshop, Lyon <http://ihl.enssib.fr/en/book-history-workshop>
 - Rare Books School, London <http://www.ies.sas.ac.uk/london-rare-books-school>
 - History of the Book, Amsterdam <http://bijzonderecollecties.uva.nl/en/what-s-on/events/content/events/2015%5B3%5D/08/summer-school-2015.html>
 - Ligatus Summer School, London <http://www.ligatus.org.uk/summerschool/node>.
66. Er wordt niet alleen gepraat maar ook gehandeld natuurlijk, zoals bijv. door Matthijs van Otegem, Directeur van de Universiteitsbibliotheek van de Erasmus Universiteit in Rotterdam, die zijn bibliotheek in de zomer van 2015 twee jaar sloot, om in 2017 een nieuwe werkomgeving met minder papier en meer digitaal te kunnen bieden. Zie artikelen in de Volkskrant (<http://www.volkskrant.nl/binnenland/5-kilometer-boeken-bij-het-oud-papier-a4120182/>) en het AD (<http://www.ad.nl/ad/nl/1038/Rotterdam/article/detail/4116181/2015/08/08/Omslag-bij-universiteitsbieb-wifi-en-stopcontact-centraal.dhtml>).

67. Bijvoorbeeld een rapport van het Research Information Network (RIN), verschenen in april 2011: 'Reinventing research? Information practices in the humanities' <http://www.rin.ac.uk/our-work/using-and-accessing-information-resources/information-use-case-studies-humanities>.
68. Bijvoorbeeld dit Ithaka S+R rapport: Rutner, Jennifer en Roger C. Schonfeld, 'Supporting the Changing Research Practices of Historians' (december 2012) <http://www.sr.ithaka.org/sites/default/files/reports/supporting-the-changing-research-practices-of-historians.pdf>.
69. Zie hierover ook de presentaties gegeven tijdens de 3^e LIBER Digital Curation Workshop (Wenen, May 2014) <https://liber2014.univie.ac.at/>.
70. Sinds 2004 is er de KB fellowship: <https://www.kb.nl/organisatie/kb-fellowship>. En dergelijke fellowships bestaan in veel bibliotheken, bijvoorbeeld New York Public Library: <http://www.nypl.org/help/about-nypl/fellowships-institutes> en de Bodleian Library: http://www.bodleian.ox.ac.uk/csb/members-and-fellows_2014-15, om er maar twee te noemen. Sinds 2014 nodigt de KB jonge onderzoekers uit om een aantal maanden in het KB Research Lab <http://lab.kbresearch.nl/> door te brengen. Ze werken daar aan eigen onderzoek met dataverzamelingen die voortkomen uit grote digitaliseringsprojecten, bijvoorbeeld van historische kranten. Samen met KB-medewerkers proberen zij een onderzoeksvraag te beantwoorden met behulp van digitale technieken.
71. <http://dariah.eu/>
72. <http://libereurope.eu/digitalculturalheritageforum/>
73. Zie hierover Graham Jefcoate, 'European Research Libraries and Special Collections', in: *LIBER Quarterly* 17:2 (2007). <http://liber.library.uu.nl/index.php/1q/article/view/7879/8088>.
74. Enkele voorbeelden van repertoria zijn
 - J. Mateboer, *Repertorium bijzondere collecties: historische en moderne verzamelingen in universiteitsbibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek, de bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en de bibliotheken met wetenschappelijke steunfunctie*. (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 1997). Dit Repertorium is (samen met een update uit 2005) opgenomen in Bibliopolis (<http://www.bibliopolis.nl>).
 - I. Daems, *Reépertoire des fonds de livres anciens en Belgique = Repertorium van het oude boekenbezit in België* (Universiteit de Mons Hainaut, 1989)
 - Dr. Karen Attar (Senate House Library, London) publiceert in oktober 2015 een nieuw overzicht van welke collecties er zijn: *Directory of Rare Book and Special Collections in the United Kingdom and Republic of Ireland, 3rd edn* (London: Facet, 2015).
 - Bernhard Fabian, *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa* (Hildesheim: Olms Neue Medien 2003). Online: <https://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Home>

In 2013 hebben collega's in het Verenigd Koninkrijk en Ierland hun bijzondere collecties in kaart gebracht (gebruik, personeel, digitalisering, huisvesting, budget, etc.), gemodelleerd op een eerder vergelijkbaar onderzoek in de Verenigde Staten en Canada: Dooley, Jackie M., Rachel Beckett, Alison Cullingford, Katie Sambrook, Chris Sheppard, and Sue Worrall, *Survey of Special Collections and Archives in the United Kingdom and Ireland* (Dublin, Ohio: OCLC Research, 2013) <http://www.oclc.org/content/dam/research/publications/library/2013/2013-01.pdf>.

75. Er vinden heel veel activiteiten plaats binnen de afdelingen Bijzondere Collecties die ik hierboven niet de revue heb kunnen laten passeren, bijvoorbeeld de beveiliging van je collecties (zie bijv. <http://www.cerl.org/collaboration/security>), fondsenwerving, collectie vorming, waarde bepaling van de collectie (zie dit rapport uit februari 2013 <http://www.ukb.nl/sites/ukb/files/docs/Themanotities%20UKB-BC%20versie%2004.pdf>), etc. In dit verband is ook de publicatie Graham Jefcoate en Jürgen Weber, *Sondersammlungen. Organisation, Dienstleistung, Ressourcen = Special Collections. Organisation, Services, Resources* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2008) van belang. Inhoudsopgave: http://www.harrassowitz-verlag.de/dzo/artikel/201/230_201.pdf?t=1213110838.
76. Toestemming om het materiaal vrijelijk te hergebruiken. Zie ook https://en.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons_license.
77. <http://www.oclc.org/nl-NL/worldcat/catalog.html>
78. In: 027.7 *Zeitschrift für Bibliothekskultur*, 2.1 (2014): Konsortien & Konsorten, pp. 30-40. Online journal of the University of Basel, Switzerland, ISSN 2296-0597. http://www.0277.ch/ojs/index.php/cdrs_0277/article/view/50/135.
79. <http://www.ifla.org/pac>
80. <http://www.ifla.org/cataloguing>
81. <http://www.ifla.org/preservation-and-conservation>
82. <http://www.ifla.org/rare-books-and-special-collections>
83. <http://www.ifla.org/library-history>
84. <http://www.ifla.org/risk-register>
85. http://www.den.nl/art/uploads/files/Publicaties/Nationale_Strategie_Digitaal_Erfgoed_MinOCW.pdf
86. *Jaarboek voor Nederlandse Boekgeschiedenis*, jaargang 22 (Nijmegen: Vantilt, 2015).